

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

КАБАНОВ ВІКТОР ІВАНОВИЧ

ВІСЬМИЧО-ТЕХНІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНИ І НІМЕЦЬЧИНИ
В 1922-1932 рр.

07.00.02 - Історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ - 1994

Дисертація є рукопис

Робота виконана на кафедрі російської історії Дніпропетровського державного університету.

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор
ІВАНЕНКО В.В.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, головний науковий співробітник Інституту історії АН України ЮДІНЧ І.М.
- кандидат історичних наук, доцент
ПРОКОПЕНКО Л.Л.

Провідна організація - Запорізький державний університет

Захист відбудеться " 1 " червня 1994 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 053.24.08 при Дніпропетровському державному університеті /320625, м.Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72/.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розісланий " 29 " квітня 1994 р.

ВЧЕНА СЕКРЕТАР
СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ ВЧЕНОЇ РАДИ,
доцент

ІУТІК Л.С.

ЛНБ України ім.В.Стефаника



00802216 (J)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відновлення державної незалежності України, намагання її знайти своє геополітичне місце у світі особливо у Європі зумовляє вибір європоцентристського шляху розвитку, розрахованого на поступове еволюціонування у єдину Європу. Причому з урахуванням історичних традицій, сучасної політичної і економічної ситуації у Європі одним із найбільш надійних партнерів України може стати Німеччина, всебічне співробітництво з якою набуває все більш реальних і видимих контурів. Це дозволить, на наш погляд, глибше зрозуміти історію взаємовідносин двох держав, відшукати у ній приклади позитивного розв'язання багатьох складних питань, які неминуче виникнуть у процесі налагодження ділових контактів з іншими західними країнами.

В даному контексті чималий інтерес викликає проблема виробничо-технічних зв'язків України та Німеччини, що вийшли на якісно новий рівень після укладення у квітні 1922 р. радянсько-німецької угоди в Рапалло. Адже досвід і традиції рапальської політики, багато в чому зберігають свою значимість і в наші дні, передусім в галузі економічного співробітництва двох країн. Все це актуалізує завдання всебічного вивчення історії українсько-німецьких виробничо-технічних зв'язків у міжвоєнний період.

Вибір теми дослідження зумовлений і тим, що період 20-х-початку 30-х рр. був часом глибоких суспільних перетворень в СРСР, які з одного боку, проходили під знаком реалізації великомасштабних відбудовних і реконструктивних планів в різних галузях економіки переважно на рейках нової економічної політики, з іншого – в умовах формування і зміцнення режиму особистої влади Сталіна, адміністративно-командної системи управління, яка наклала серйозний відбиток на всі сфери життя країни.

Аналіз виробничо-технічних зв'язків України і Німеччини дозволяє глибше з'ясувати деякі закономірності і особливості, характерні для становлення соціально-класової структури українського суспільства у 20-і рр., простежити окремі сторони процесу індустріального розвитку республіки, співвіднести їх з загальними змінами в економіці союзної держави.

Об'єктом дослідження в дисертації є історія становлення і розвитку виробничо-технічних зв'язків України і Німеччини у 1922-1932 рр. При цьому дисертант враховував реалії функціону-

вання України у складі СРСР, усвідомлював необхідність вивчення саме українського досвіду, оскільки Україна у той час була чи не найрозвинутішою в економічному відношенні республікою "імперії Кремля", істотно сприяючи розвитку усього народногосподарського комплексу Радянського Союзу.

Хронологічні рамки дисертації обумовлюються метою дослідження. Саме в 1922-1932 рр. радянсько-німецькі зв'язки, далеко не останню роль в розвитку яких відіграла Україна, були найбільш широкими й плідними для обох держав. Вихідний рубіж дослідження /1922 р./ обраний не випадково, тому що в квітні цього року відбулося підписання радянсько-німецького договору в Рапалло, який на тривалий час визначив магістральні напрями взаємовідносин між СРСР та Німеччиною. матеріали дисертації доведені фактично до початку 1933 р., коли після приходу до влади Гітлера в Німеччині українсько-німецькі стосунки у виробничо-технічній сфері були майже повністю перервані в зв'язку з різким скороченням масштабів радянсько-німецької співпраці.

Стан наукової розробки теми. Незважаючи на актуальність проблеми, досліджена вона ще явно недостатньо, хоча певна історіографічна традиція в її осмисленні існує. Звичайно, питання виробничо-технічних зв'язків України і Веймарської республіки розглядалися здебільшого у контексті загального вивчення історії взаємовідносин СРСР і Німеччини в післярапальський період. Умовно можна виділити три етапи в становленні і розвитку історіографії теми.

На першому її етапі, який охоплює період 20-50-х років, історики висвітлювали ці питання головним чином крізь призму економічних і дипломатичних відносин між СРСР і Німеччиною. Враховуючи, що у той час кількість використовуваних документальних матеріалів з історії рапальської політики була вкрай обмежена із-за недоступності багатьох архівів, розробка проблеми базувалась в основному на мемуарній літературі безпосередніх учасників подій, періодичних виданнях та зарубіжних публікаціях. Проте, це не завадило підготувати кілька глибоких робіт серед яких назвемо праці М.А.Рубінштейна, І.К.Коблякова та ін.¹

¹ Рубінштейн М.А. Советская Россия и капиталистические государства в годы перехода от войны к миру /1921-1922 гг./, М., 1948; Кобляков И.К. От Вреста до Рапалло. Очерки по истории советско-германских отношений в 1918-1922 гг., М., 1954.

Початок другому етапу вивчення теми, що тривав впродовж першої половини 60-х-80-х років, поклали рішення XX з'їзду КПРС. Розвінчання культу особи Сталіна, лібералізація суспільно-політичного життя країни на початку хрущовської "відлиги" призвели до публікації деяких раніше невідомих документів, які торкалися Рапалльського, Московського і Берлінського договорів, їх впливу на розвиток політичних і економічних стосунків між СРСР та Німеччиною¹. це значно розширило можливості дослідження проблеми, яка почала вивчатися повніше і ґрунтовніше. Піднято, зокрема, виявилась науково-практична сесія, присвячена 40-річчю Рапалльської угоди, котра відбулася у 1963 р. в Москві².

Серед історичних досліджень, що з'явилися в цей період, відмітимо роботи М.С.Кузьміна³, М.П.Муравьова⁴, А.Б.Іоффе⁵, А.Ахтамзяна⁶, Г.М.Трухнова⁷ та ін. Побудовані здебільшого на новому фактичному матеріалі, архівних документах, вони докладніше відтворювали різні аспекти радянсько-німецьких науково-технічних і культурних зв'язків, сприяли кращому розумінню їх сутності, ролі України в цих процесах.

Першим українським істориком, хто звернувся до даної проблематики, був І.М.Кулінич. В його фундаментальній монографії "Українсько-німецькі історичні зв'язки" /Київ, 1969/, котра не втратила насамперед фактологічної цінності й дотепер, чільне місце відводилось і виробничо-технічному співробітництву.

¹ Див.: Документи внешней политики СССР.- М., 1959.- Т.3 /документи № 32, 67, 114, 142, 199, 233 и др./; - М., 1960.- Т.4 /документи № 69, 81, 115, 250 и др./.

² Рапалльский договор и проблема мирного сосуществования.- М., 1963.

³ Кузьмин М.С. Образование в Германии общества друзей новой России 1923-1924 гг. // Вестник ЛГУ, 1962.- № 2. Серия истории, языка и литературы.- С.150-155.

⁴ Муравьев М.П. Советско-германские научные связи* в годы Веймарской республики // Ежегодник германской истории. 1963.- М., 1963.- С.274-281.

⁵ Иоффе А.Б. Интернациональные, научные и культурные связи Советского Союза 1920-1932 гг.- М.: Наука, 1969; Он же. Научные и культурные связи Страны Советов.- М.: Знание, 1972; М же. Международные связи советской науки, техники и культуры. 1917-1932.- М.: наука, 1975.

⁶ Ахтамзян А.А. Рапалльская политика. Советско-германские отношения в 1922-1932 гг.- М., 1974.

⁷ Трухнов Г.М. Выпалло в действит.: из истории советско-германских отношений /1920-1929 гг./ - Минск; изд-во БГУ, 1962.

Не дивлячись на певні здобутки вказаних та інших праць першого і другого етапів, вони так чи інакше несли на собі відбиток часу, писалися нерідко з позицій догматизованого марксизму, з його абсолютизацією класового підходу, який беззастережно розповсюджувався і на сферу міжнародних відносин, складаючи стрижень політики мирного співіснування держав з різним соціальним ладом, котра помінувала в програмних документах офіційної ідеології в СРСР. Зрозуміло, історикам важко, та й неможливо було позбутися впливу цих усталених стереотипів у своїй діяльності¹.

Третій етап у дослідженні теми розпочався з середини 80-х рр. і триває до наших днів. Його особливістю полягає у відмові від кон'юнктурних ідеологічних нашарувань і концепцій минулого, що дозволило більш повно і всебічно висвітлити весь комплекс радянсько-німецьких відносин, включаючи, українсько-німецькі виробничо-технічні зв'язки у 1922-1932 рр.

Важливою віхою на шляху поглибленого вивчення цієї проблематики стало проведення у травні 1992 р. в Мінську міжнародного наукового семінару, присвяченого 70-річчю Рапальського договору. На ньому були підведені підсумки дослідницької роботи в різноманітних сферах радянсько-німецьких відносин та зв'язків міжвоєнного періоду і намічені перспективні напрями нових наукових пошуків. Вказувалося, зокрема, на необхідність більш цілеспрямованого дослідження питань взаємодії двох країн у виробничо-технічній галузі, що мало неабияке значення як для СРСР в цілому, так і складової частини - України, стимулюючи процес відродження і реконструкції радянської /в т.ч. української/ економіки².

¹ Павлов В.С. Рапальский договор и рапальская политика в Советской историографии // Рапальская политика: истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара /26-27 мая 1992 г./.- Минск, 1992.- С.7.

² Див.: Космач В.А. Рапалло и восточноевропейский аспект германской внешней политики в годы Веймарской республики /1919-1993 гг./ // Рапальская политика: истоки...- С.26-27; Кулинич И.М. Генуя, Рапалло и Украина: политические и экономические аспекты // Там же.- С.30-32; Гинцберг Л.И. Советско-германские отношения в последние годы Веймарской республики // Там же.- С.42-46.

Заслужують на увагу деякі дисертаційні роботи, що з'явилися останнім часом. Близькою до обраної нами теми є дисертація В.А.Космача¹, один з розділів якої повністю присвячено аналізу радянсько-німецьких науково-технічних і виробничих зв'язків у 1922-1932 рр. Питання використання іноземних інженерно-технічних кадрів /переважно німецьких/ у справі реконструкції української індустрії в роки перших п'ятирічок докладно розглянуті в докторській дисертації В.В.Іваненка². Крім сюжету такого ж плану висвітлені в роботі В.Г.Ігаченка³ та ін.

Проблеми радянсько-німецьких відносин і контактів завжди мали своїх дослідників і за рубежем. Перш за все вони активно розроблялися в історіографії НДР протягом всього часу її існування. Серед синтетичних праць, присвячених практично усьому спектру зв'язків двох держав у міжвоєнний період /точніше, до 1933 р./, виділимо монографічні дослідження А.Андерле, В.Руге, Г.Розенфельда⁴ та ін.

Увагу істориків НДР привертав також досвід становлення та розвитку науково-технічного і культурного співробітництва між народами обох країн у повоєнний час⁵, діяльності громадських товариств в Німеччині⁶, виробничо-технічної допомоги німецьких

¹ Космач В.А. Германо-советские научно-технические и культурные связи в 1922-1932 гг. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Минск, 1984.

² Иваненко В.В. Становление и развитие интернациональных связей рабочего класса Советской Украины с трудящимися зарубежных стран в 20-30-е годы. Автореф. дис. ... докт. ист. наук. - Киев, 1990.

³ Ігаченко В.Г. Робітники металургійної промисловості України в період формування адміністративно-командних методів управління економікою /друга половина 20-х-30-і роки/. Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Запоріжжя, 1993.

⁴ Anderle A. Die deutsche Rapalo-Politik. Deutsch-sowjetische Beziehungen 1922-1929. - Berlin, 1962; Ruge W. Deutschland von 1917 bis 1933. - Berlin, 1978; Rosenfeld G. Sowjetunion und Deutschland 1922-1933. - Berlin, 1984 u.a.

⁵ Rapallo gestern und heute. - Halle, 1962; Kulturelle und wissenschaftliche Beziehungen zur Sowjetunion. 1922-1923. - Halle, 1965; Deutschland-Sowjetunion. Aus fünf Jahrzehnten kultureller Zusammenarbeit. - Berlin, 1966 u.a.

⁶ Münch B. Die Gesellschaft der Freunde des neuen Russland. 1923-1933. // Deutschland-Sowjetunion... - S. 110-114; Gesellschaft der Freunde des neuen Russland. // Beilage zur "Presse der Sowjetunion". 1973. Nr. 16; Koch Gerda, Münch Hans, Grahn Gerlinde. Traditionen der deutsch-sowjetischen Freundschaft. Zur Geschichte des "Bundes der Freunde der Sowjetunion". - o. O., o. J.

робітників і спеціалістів у відновленні радянської економіки, індустріалізації країни¹, поїздки делегацій до СРСР² тощо.

Існа річ, цій літературі в силу відомих причин були притаманні, власне, ті ж недоліки і перешкоди в інтерпретації подій і явищ того часу, що й радянським дослідженням. Проте було б несправедливо не помічати, що в ній міститься пласт фактичного матеріалу, без використання якого навряд чи можлива повна, об'єктивна і адекватна реконструкція досвіду і проблем радянсько-німецької виробничої взаємодії у досліджуваній період.

Втім, як і без праць істориків ФРН, котрі також внесли певний вклад у вивчення даної теми. Враховуючи, що ця література, принаймні та, яка побачила світ до середини 70-х рр., досить детально проаналізована /хоча переважно і з застарілих позицій/ у монографії С.Р.Сухорукова³, зазначимо лише таке: підходи західнонімецьких істориків до висвітлення різних аспектів радянсько-німецьких відносин у роки Веймарської республіки відрізняються, з одного боку, більшою реалістичністю, критичністю, ніж в історіографії НДР і СРСР, а з другого – строкатістю поглядів, нашаруванням суб'єктивізму у оцінках тих чи інших подій і навіть відвертою ворожістю до радянського режиму. Тому, мабуть, й не дивно, що Україна згадується ними, як правило, побіжно, мимохідь, а сюжети, які нас цікавлять безпосередньо взагалі майже випали з поля їх зору⁴.

Таким чином, аналіз історичної літератури переконує в тому, що виробничо-технічні зв'язки України та Німеччини в 1922-му-1932-м рр. ще не стали об'єктом комплексного, системного дослідження в українській історіографії. Саме тому дисертант і спробував заповнити цю прогалину.

¹ Kretzschmar Ursula, Die Hilfe deutscher Arbeiter und Wissenschaftler beim Aufbau des Sozialismus in der UdSSR 1921-1933. // Die Grosse Sozialistische Oktoberrevolution, Bd. 2. - S. 149-177; Wasilewitsch Erika, Die Teilnahme deutscher Arbeiter und Spezialisten an der Wiederherstellung und Industrialisierung der UdSSR 1921-1932: Diss. phil. - Berlin, 1976.

² Renner C. Deutsche Arbeiterdelegation in der Sowjetunion. - Berlin, 1963.

³ Сухоруков С.Р. Западногерманская буржуазная историография советско-германских отношений. 1917-1932. - М.: Наука, 1976.

⁴ Die.; Lersch F. Die auswärtige Kulturpolitik der Sowjetunion in ihren Auswirkungen auf Deutschland, 1921-1929. - Fr./am.-Mitt., 1979; Kulturpolitik der Sowjetunion. - Stuttgart, 1973; Deutsche auswärtige Kulturpolitik seit 1871. - Köln-Wein, 1961 u.a.

Мета і завдання дослідження. Виходячи із ступеня наукової розробки теми, автор прагнув вивчити і узагальнити всю сукупність питань, пов'язаних з розгортанням виробничо-технічного співробітництва України та Німеччини в означений період. Для досягнення цієї мети визначені такі конкретні завдання:

- показати роль і місце України в системі радянсько-німецьких політико-дипломатичних стосунків і контактів в 20-ї-на початку 30-х років;
- розкрити діалектику становлення виробничо-технічних зв'язків України і Німеччини у загальному контексті відносин СРСР і Німеччини на принципах ралпальської політики;
- проаналізувати основні напрями, форми і засоби українсько-німецької виробничо-технічної співпраці її хід, динаміку, сильні й слабкі сторони;
- дослідити механізм взаємодії українських і німецьких установ, організацій та інституцій в процесі обміну передовим науково-технічним і виробничим досвідом;
- висвітлити безпосередню участь німецьких фірм, підприємців, фахівців у відродженні і розвитку промислового потенціалу України, здійсненні індустріалізації;
- простежити негативні прояви більшовицької ідеології у практиці радянсько-німецького, у тому числі українсько-німецького співробітництва.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає насамперед в тому, що автор, спираючись в основному на нові підходи, ставить і розв'язує одну з важливих проблем української історії повоєнного періоду. По суті, дисертація є першою спробою комплексного вивчення усього спектру виробничо-технічних зв'язків України і Німеччини в умовах найвищого їх піднесення у міжвоєнний період, стимульованого ралпальською політикою. Особлива увага при цьому приділяється аналізу найменш розроблених в українській історіографії питань.

Методологічною основою дисертації є загальноприйняті дослідницькі методи /історико-порівняльний, синхронний, типологічний, реконструктивний, логічний/, принципи наукової об'єктивності та історизму. В роботі використано дефініційний апарат і періодизацію тогочасних подій, що сформувалися у вітчизняній і зарубіжній історичній науці.

Джерельну базу дослідження склали різноманітні за характером, походженням, формою та змістом опубліковані і неопубліковані документальні матеріали.

Серед опублікованих матеріалів широко використовувались резолюції і постанови ЦК КД/6/, ЦК КД/6/України¹, стенографічні звіти деяких з'їздів і конференцій КД/6/У, а також збірники урядових директив².

Значний інтерес становлять тематичні збірники документів і матеріалів з міжнародно-правових питань. Серед них виділимо "Документи зовнішньої політики СРСР", "Радянсько-німецькі відносини /1922-1925 рр./", "Радянсько-німецькі відносини від переговорів у Брест-Литовську до підписання Рапальської угоди"³ та ін., в яких дається характеристика основних принципів зовнішньої політики СРСР у 20-ті роки, відображаються особливості радянсько-німецьких політичних і економічних зв'язків, місце у них України.

Наступну групу опублікованих джерел склали статистично-довідкова література⁴, яка була використана автором для визначення головних напрямків торгівельних зв'язків України і Німеччини, а також при дослідженні результативності впровадження в Україні досвіду німецького господарювання у відродженні і реконструкції народного господарства республіки.

Досить корисною групою джерел при роботі над дисертацією стали періодичні видання: журнали /"Вестник инженеров", "Вестник инженеров и техников", "Сталь", "Станки и инструменты", "Инженерный работник", "Уголь и железо", "Вестник внешней торговли Украины", "Вестник русско-германской науки и техники" та ін./, газети /"Правда", "Комуніст", "Известия", "Вісті ВУЦК",

¹ Див.: КИСС в резолюциях съездов, конференций и пленумов ЦК.- Т.2. 1917-1924.- М., 1970.

² Див.: Контрольные цифры пятилетнего плана развития промышленности УССР /1923/1929 - 1932/1933 гг./.- Харьков, 1929.

³ Див.: Документы внешней политики СССР.- М., 1959-1969.- Т.3-5, 8-9, 11, 14, 15; Советско-германские отношения от переговоров в Брест-Литовске до подписания Рапальского договора. Сб. док. В 2 т.- М., 1971; Советско-германские отношения. 1922-1925. Док. и мат. В 2 ч.- М., 1977 та ін.

⁴ Див.: Отчет по внешней торговле УССР за 1923/1924 оп.г. и деятельности управления уполномоченного НКВД СССР при СНК УССР.- Б.м., Б.г.

"Экономическая жизнь", "Торгово-промышленная газета", "Украинский экономист" та ін./ Крім перелічених видань у роботі використовувалась періодика української діаспори - газети "Вперед" /мьвів/, "Трибуна України" /Варшава/; німецька преса - газети "Германія", "Номе фраз пресе", "Роте фане" та ін. Інформаційні та аналітичні дані періодики допомогли значно доповнити архівні матеріали, а у багатьох випадках дозволили ліквідувати прогалини в них.

Оснoву джерельної бази дисертації склали неопубліковані архівні документи. Були використані матеріали центрального державного архіву вищих органів державної влади і органів державного управління України /ЦДАВО України/, Російського державного архіву економіки /РДАЕ/, державних архівів Дніпропетровської /ДАДп/, Донецької /ДАДон/, Запорізької /ДАЗп/ і Харківської /ДАХп/ областей.

Так, у фондах РДАЕ вивчені матеріали Вищої Ради Народного Господарства СРСР /ф.3429/, які містять дані про чисельність і склад комісії українських трестів у Німеччині, звіти, відповідні записки, циркуляри та інші документи діяльності Бюро іноземної науки і техніки у Берліні тощо.

Під час роботи у ЦДАВО України були опрацьовані документи і матеріали Південного металургійного тресту ВРНГ СРСР /"Південсталь" /ф.100/, Донецького тресту вугільної промисловості /"Донвугілля" /ф.4181/, Південнорудного тресту /"ПРГ" /ф.39/, Державного тресту вуглекімічної промисловості /"Коксобензол" /ф.41/ та ін. ці фонди зберігають накази, циркуляри і розпорядження вищих союзних і республіканських господарських органів /ВРНГ СРСР, УРНГ/, річні звіти та відповідні записки трестів, головних управлінь, листування трестів з підприємствами та закордонними, зокрема німецькими, представництвами трестів і т.п. Фонди містять інформацію про організацію і проведення виробничих нарад, впровадження у життя німецького досвіду організації виробництва тощо. Використання цих матеріалів дало змогу проаналізувати найважливіші напрями, форми і засоби українсько-німецького виробничо-технічного співробітництва, простежити його хід і динаміку. Зокрема, висвітлити практику відряджень українських інженерно-технічних кадрів до Німеччини, участь представників німецьких фірм у монтажі промислового обладнання на

Україні, проведенні консультації українських фахівців і т.п.

Високою інформаційною насиченістю відзначаються матеріали обласних державних архівів. При підготовці дисертації автор у фондах ДАЗО використав документи Дніпробуду /ф. Р-993/, опрацював матеріали заводууправління, виробничо-технічних відділів, патентних бюро, фінансових звітів заводів ім. Ф.Дзержинського /ф.Р-2130/ та ім. Г.Петровського і ім. В.І.Леніна /ф.Р-2146/ Дніпропетровського обласного держархіву тощо. Залучення цих джерел дозволило детальніше простежити різноманітні аспекти виробничо-технічного співробітництва України і Німеччини у досліджуваній період, виявити його особливості, зробити необхідні висновки і узагальнення.

Всього при підготовці дисертації автором було використано матеріали 24 архівних фондів, значна частина документів з яких вперше введена до наукового обігу.

В цілому розглянутий комплекс джерел характеризується репрезентативністю, вірогідністю і автентичністю, що дозволяє з належною глибиною і повнотою розкрити тему дисертаційного дослідження.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист

1. Зразком для відбудови української економіки після першої світової і громадянської воєни була Німеччина, яка відродилася і реконструювала свою промисловість в рекордно короткий термін. Для вивчення науково-технічного досвіду Німеччини в реалізації цих процесів були використані такі шляхи: робота українських і німецьких комісій, закордонні відрядження фахівців українських трестів /головним чином в Німеччину/; розвиток технічної періодики і висвітлення в ній новітніх розробок науки і техніки тощо. Комплексне поєднання вище переліченого давало можливість уникнути помилок в проектуванні, будівництві та експлуатації підприємств заощадити валютні кошти.

2. Практичну допомогу українській промисловості було надано німецькими фірмами і спеціалістами. Вони провели великий обсяг робіт по устаткуванню і монтажу свого обладнання на металургійних і паливо-енергетичних підприємствах України.

3. В республіці було реалізовано специфічну форму співробітництва у вигляді концесій /концесія "Тіссена" по проходці шахт Донбасу і науково-консультаційна концесія "Сіменс-Бауніон" на

на Дніпробуді/, які дозволили вітчизняним інженерам і технікам перейняти і освоїти нові технології та методи роботи.

4. Більшість іноземних фахівців складали вихідці з Німеччини. Їх безпосередня участь в реконструктивних процесах в Україні сприяла здійсненню індустріалізації республіки, прискоренню її економічного розвитку.

Практичне значення дисертації полягає в можливості використання її результатів в навчальному процесі у вищих та середніх учбових закладах, при створенні узагальнюючих праць з історії відродження і реконструкції народного господарства України у міжвоєнний період. Крім того, ці результати можуть бути враховані у ході розробки аналітичних програм розвитку приватного бізнесу, залучення в економіку України іноземних інвестицій.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалась на кафедрі російської історії Дніпропетровського держуніверситету. Матеріали дослідження повідомлялись на міжнародному семінарі /Мінськ, 1992/ і республіканській науковій конференції /Запоріжжя, 1991/, а також підсумкових конференціях з науково-дослідної роботи професорсько-викладацького складу Дніпропетровського університету. Основні положення дисертації викладено в трьох публікаціях.

Структура дисертації підпорядкована меті і завданням дослідження. В основу її покладено проблемно-хронологічний принцип. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

II. ОСНОВНЬ. ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт і хронологічні рамки дослідження, його мету і завдання, охарактеризовано ступінь наукової розробки проблеми і стан джерельної бази, сформульовано наукову новизну і практичне значення роботи, основні положення, що виносяться на захист.

У першому розділі - "Україна у системі радянсько-німецьких відносин і зв'язків" - аналізується історична зумовленість і закономірність процесу становлення дипломатичних і торгівельно-економічних відносин радянської України і Німеччини впродовж 20-х-початку 30-х років.

Підкреслюється, що на пошуки шляхів налагодження відносин з Німеччиною спочатку формально незалежної УСРР, а потім Україною у складі СРСР, великий вплив мав своєрідний дуалізм радянської зовнішньої політики, сутність якого полягала в тому, що більшовики, в т.ч. українські, з одного боку, намагалися зміцнити стосунки мирного співіснування з Заходом, а з іншого – використовували можливості Комінтерну, як "зброя світової революції", для підготовки пролетарських революцій у західноєвропейських країнах.

Вирішальний вплив на становлення українсько-німецьких дипломатичних і торгівельно-економічних зв'язків мало підписання у квітні 1922 р. радянсько-німецької угоди в Рапалло, яка заклала політичну базу довгострокових політичних, економічних і культурних зв'язків СРСР і Німеччини. Саме у контексті цього договору, умови якого були розповсюджені на Україну у листопаді 1922 р., і розвивались українсько-німецькі відносини 20-х початку 30-х років. Починаючи з 1922/1923 року розширилися торгівельні зв'язки між Україною і Німеччиною, посилювався рух німецьких підприємців за одержання промислових концесій в Україні, з'явилась низка спільних українсько-німецьких торгівельно-економічних товариств /"Дуктра" та ін./, а продукцію української промисловості та сільського господарства побачили відвідувачі ярмарків і виставок у Берлін, Лейпцигу, Кенінгсберзі.

Новий імпульс розширенню взаємовигідних торгівельно-економічних зв'язків України і Німеччини дала нова радянсько-німецька економічна угода, підписана в Москві у жовтні 1925 р. Завдяки їй зміцнили контакти українських промислових трестів і німецьких фірм, збільшилося число відряджених до Німеччини вивчати досвід господарювання інженерів і науковців, розширилась участь німецьких спеціалістів у відбудові української економіки.

Разом з тим, українсько-німецькі стосунки у кінці 20-х на початку 30-х років помітно ускладнились, перш за все внаслідок внутріполітичних процесів в СРСР і у Німеччині. І хоча торгівельні, економічні, науково-технічні зв'язки розвивалися досить стабільно і динамічно, продовжувалося військове співробітництво, у політичній сфері до 1933 р. відбулися зміни на гірше.

Прихід до влади Гітлера у Німеччині підготував ґрунт до остаточного розриву його режиму з політикою Рапалло.

Підводячи підсумки аналізу десятирічної співпраці України та Німеччини у "дусі Рапалло" дисертант підкреслює, що вваження України до сфери дії Рапальської угоди не слід вважати самостійним дипломатичним кроком молодої республіки. До часу підписання її закінчився попередній етап формування "Імперії Кремля", і Україна, національна революція в якій зазнала поразки, виявилася позбавленою можливості здійснювати незалежний внутрішній і зовнішньополітичний курс. Згодом, після Московського договору 1920 р. Україна остаточно втратила свою самостійність у міжнародних справах, а вирішення нею зовнішньополітичних проблем здійснювалося виключно через Москву. І все ж успіхи українсько-німецьких торгівельно-економічних зв'язків, започаткованих Рапальською угодою, були незаперечні. Постійно зростали обсяги взамовигідної торгівлі, німецьких інвестицій в українську економіку, розширювалася практика кредитування радянських промислових замовлень у Німеччині. З встановленням фашистської диктатури в останні були фактично поховані і "дух Рапалло", і надії на широкомасштабне радянсько-німецьке співробітництво, в основі якого лежало б поєднання, з одного боку, величезних трудових і сировинних ресурсів СРСР, зокрема України, і передової німецької техніки та технології - з іншого.

У другому розділі - "Вивчення, пропаганда та використання науково-технічних досягнень Німеччини в Україні" - досліджуються питання становлення українсько-німецького господарського співробітництва, освоєння і розповсюдження українськими вченими та інженерно-технічними працівниками досвіду промислового виробництва у Німеччині, популяризації в Україні найновіших розробок німецької науки і техніки.

На конкретних фактах простежується розширення під впливом "духу Рапалло" і в умовах нової економічної політики торгівельно-економічних зв'язків України з Німеччиною. Їх розвиток йшов переважно по лінії нарощування українського сировинного експорту до Німеччини. Валютні надходження від реалізації на німецьких ринках промислової сировини в основному йшли на закупки у Німеччині та інших країнах обладнання і техніки, необхідної як для відродження української економіки, так і економічного потенціалу інших союзних республік.

Незважаючи на втрату Україною самостійності у зовнішньополітичних і зовнішньоторгівельних питаннях, вона продовжувала залишатися найважливішою промисловою базою СРСР. ця обставина зумовлювала і її провідну роль у торгівельно-економічних відносинах з Німеччиною. В свою чергу, німецькі торгівельно-промислові кола також були зацікавлені у їх розвитку. Для цього протягом 1924-1925 рр. в Україні побували кілька німецьких наукових-технічних делегацій, які спільно з українськими колегами вивчали можливості і шляхи подальшого розвитку торгівельних і виробничо-технічних зв'язків двох республік. Висновки спеціалістів заклали міцні основи для розширення взаємовигідного економічного співробітництва України і Німеччини у наступні роки.

З залученням маловідомих архівних документів і матеріалів періодики аналізується практика відряджень українських вчених, інженерів і техніків до Німеччини та інших західноєвропейських країн, яка дозволяла повніше і глибше вивчати їх передові науково-технічні досягнення, впроваджувати потім у процесі здійснення економічних перетворень в Україні. Після повернення на батьківщину спеціалісти шляхом різноманітних форм/лекцій, бесіди, статті у періодиці, виробничі наради/ знайомили виробничу громадськість республіки з усім побаченим за кордоном, використовували новинки науки і техніки на українських підприємствах, на будівництві, проектних установах, що значною мірою стимулювало відновлення української промисловості на базі нових технічних ідей Заходу, зменшувало витрати на виробництво, сприяло поступовому визволенню економіки України від імпортної залежності.

Високий рівень науково-технічного потенціалу Веймарської республіки, зазначається у розділі, виявився чи не головним /разом з США/ джерелом вивчення інженерно-технічними кадрами України найновіших промислових технологій, проектної документації досвіду організації виробництва.

Зусиллями партійно-державних органів, профспілок, науково-технічної громадськості в Україні на протязі 20-х-початку 30-х рр. була розгорнута цілеспрямована робота по популяризації новітніх досягнень зарубіжної, особливо німецької науки і техніки, передових методів організації виробництва, технологіч-

них новинок. ця робота здійснювалась головним чином шляхом видання різноманових науково-технічних часописів, а також за допомогою запрошуваних в Україну з Німеччини та інших країн вчених, інженерів, організаторів виробництва, промисловців. Їх лекції та публічні виступи істотно доповнювали і уточнювали інформацію, яку одержували українські спеціалісти під час закордонних поїздок.

Важливими формами пропаганди німецького науково-технічного досвіду в Україні були також міжнародні та регіональні ярмарки, спільні радянсько-німецькі науково-практичні конференції, тижні німецької техніки в СРСР тощо. Беручи участь у їх проведенні українські вчені, виробничники, інженерно-технічні працівники поповнювали свій досвід теоретичними знаннями, набували навички роботи по-новому, збагачувалися передовими ідеями найновіших європейських технологій. Все це приносило велику користь справі створення потужного економічного потенціалу України.

Третій розділ - "Економічна допомога німецьких фірм і спеціалістів у відновленні і розвитку промислового потенціалу України" - присвячений висвітленню питань сприяння німецькими підприємствами відродженню металургійного і паливно-енергетичного комплексу України, діяльності німецьких концесіонерів в Україні, участі у її господарському будівництві німецьких робітників, інженерів і техніків.

Базуючись переважно на маловідомих матеріалах, автор аналізує вклад численних німецьких промислових фірм /"Крупп", "Сіменс-Шуккерт", "Копперс" та ін./ у відновлення промислових потужностей Донбасу, Придніпров'я, Криворіжжя та інших районів України. Зокрема, детально охарактеризована участь німецьких підприємств у коксохімічному будівництві в Україні, наданні їм допомоги у виробництві спеціальних сортів сталі, чавуну, прокату і т.п. Показано використання на українських підприємствах винаходів і технічних новинок, які пропонувались німецькими фірмами українським господарським органам, трестам. Так, лише у акціонерного товариства Ф.Круппа в Ессені протягом 1921-1929 рр. для заводів тресту "Південносталь" було закуплено 13 патентів на технічні винаходи¹.

¹ ЦДАВОВ України. - Ф. 106. - Оп. 1. - Спр. 26. - Арк. 1-4, 6-10, 13, 16, 18-19.

Дисертант доводить, що, незважаючи на значні втрати кадрів інженерно-технічних працівників, які зазнала українська металургія у період репресії проти науково-технічної інтелігенції в кінці 20-х рр., на багатьох підприємствах /заводи ім.Дзержинського, ім.Гомського, ім.Ворошилова та ін./ при допомозі німецьких фірм була проведена корінна або часткова реконструкція, котра дала можливість помітно розширити виробничі потужності, збільшити виробництво металу, заощадити для України великі кошти.

Значне місце відводиться у розділі висвітленню участі німецьких фірм у відновленні енергетичного комплексу України. Докладно розглядається допомога спеціалістів німецького концерну "АЕГ" у будівництві та обладнанні Дніпрогесу, Харківської, Київської та інших електростанцій. Зроблено висновок, що ця допомога сприяла подоланню кризи в енергопостачанні республіки, відродженню її народного господарства в цілому, здійсненню індустріалізації в Україні.

Тут же розповідається про роль німецьких підприємств у відновленні потужностей вугледобувної промисловості. Докладно проаналізована, зокрема, діяльність компанії "Гіссена" щодо будівництва нових вугільних шахт на Донбасі. Наголошується, що не дивлячись на труднощі, які виникали між концесіонерами і владними та виробничими структурами в Україні, концесія продемонструвала високі виробничі показники, збагатила цінним досвідом роботи шахтарів Донбасу, явила собою яскравий приклад довгострокового /з квітня 1928 р. по кінець 1931 р./ співробітництва радянських підприємств з зарубіжними компаніями.

Форсований економічний стрибок, здійснений сталінським режимом в СРСР на рубежі 20-х-30-х років, призвів до згорання політики використання іноземного капіталу у народному господарстві України. Концесії, як господарські форми з напівринковими методами роботи, не вписувалися більше у директивну економіку СРСР, тому з 1929 по 1931 р. ліквідуються всі види змішаних підприємств і концесій, а народне господарство СРСР перетворюється в економіку "закритого" типу, що мала мінімальні зв'язки зі світовим співтовариством.

В розділі показаний також механізм залучення німецьких спеціалістів на діючі підприємств і новобудови України, роз-

криті питання організації їх прийому і влаштування на українські землі, форми і методи роботи з ними партійно-державних і господарських органів. Підкреслюється, що незважаючи на різкий відтік в силу низки об'єктивних і суб'єктивних причин німецьких іммігрантів з республіки у кінці 20-х-на початку 30-х років, подібне співробітництво справило чи не найбільш ефективний вплив на хід економічного відродження України, її просування по шляху всебічного індустріального розвитку.

У висновках підведені загальні підсумки дослідження, сформульовані основні положення та практичні рекомендації щодо використання матеріалів дисертації в сучасних умовах.

Основні положення дисертації того дослідження викладені у таких публікаціях автора:

1. Із історії участі німецьких робітників і спеціалістів в індустріальному розвитку Запоріжжя /1928-1932 рр./ // Запоріжжя в історії та культурі. Тези доповідей і повідомлень Республіканської наукової конференції. - Запоріжжя, 1991. - С. 32-33 /в співавторстві/.
2. Украинско-немецкие научно-технические связи в 1922-1932 гг. Опыт и традиции // Рапальская политика: истоки, традиции и современность. Тезисы докладов и сообщений участников научного семинара /26-27 мая 1992 г./.- Минск, 1992. - С. 32-34.
3. До питання про участь України в міжнародних виставках другої половини 20-х років // Питання історії України. Історико-культурні аспекти. Збірник наукових праць. - Дніпропетровськ: ДДУ, 1993. - С. 123-128.

Ф. / 1994

тип. № 82 зар. 253-100

462550

ЛНБ ім. В. Стефани
АН України

AB 29.839

AB 29.839